

İqtisadi və Sosial İnkişaf Mərkəzi

Azərbaycan Respublikasında Kənd Təsərrüfatı İnkişafının Qiymətləndirilməsi və Təkliflər Üzrə Konsepsiya Layihəsi

İqtisadi və Sosial İnkişaf Mərkəzi

Dilarə Əliyeva 115,

Bakı, Az1001, Azərbaycan

Tel; (99412) 5970691 (99412) 4975684

Fax (99412) 4975684

Email; cesd.az@gmail.com cesd@aztelekom.net

URL; www.cesd.az

BAKI

Mart, 2010

Giriş

Azərbaycan Respublikasında qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi əsas prioritet sahələrdən hesab edilir. Qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi ölkədə dayanaqlı iqtisadi inkişafın əsasını formalaşdırmaqla yanaşı dövlət gəlirlərinin xarici faktorlardan asılılığını tamamilə aradan qaldıra bilər. Bu baxımdan qeyri-neft sektorunun aparıcı istiqaməti kimi aqrar sektorun inkişaf etdirilməsi və bu sektorun Ümumi Daxili Məhsulda (ÜDM) payının artırılması olduqca vacibdir. Azərbaycan Respublikası Prezidenti cənab İlham Əliyev 2009-cu ildə ölkəmizdə kənd təsərrüfatının inkişafı ilə mühüm addımların atıldığını və bu fəaliyyətin bu il də davam etdirilməsinin vacibliyi ilə bağlı bəyanat vermişdir.

Neftlə zəngin ölkə kimi Azərbaycanda neft sektorunun inkişafı digər sahələrlə müqayisədə daha öndədir. Ölkə iqtisadiyyatında neft sektorunun üstünlüyü hiss edilən səviyyədədir. Hal-hazırda ümumi ixracın 92% ni neft və neft məhsulları təşkil edir. Dövlət büdcəsinin formalaşmasında isə neft gəlirlərinin payı 2003-cü ildəki 35 faizdən, yaxud 450 mln. manatdan, 2006-cı ildə 65 faizə və ya 2,5 mlrd. manata çatıb. 2007-ci ildə büdcənin 61,3 faizi, 2008-ci ildə 68,3 faiz neft gəlirlərinin hesabına formalaşmışdır. Ötən il neft sektorundan birbaşa daxilolmalar 7595 mln. manat, o cümlədən 2680 mln. manat neft sektoru üzrə birbaşa vergi ödənişləri, 4915 mln. manat ARDNF-nin transfertləri (büdcə gəlirlərinin 40,4 faizi) olub. 2010-cu ilin büdcə gəlirlərinin 74 faizi məhz neft sektoru üzrə ödənişlərin hesabına proqnozlaşdırılıb. Bildirək ki, büdcənin neft gəlirlərindən asılılığı qeyri-neft büdcə kəsirinin artımına səbəb olub. Belə ki, əgər 2007-ci ildə dövlət büdcəsinin qeyri-neft büdcə kəsirinin qeyri-neft sektorunda formalaşan ÜDM-ə nisbəti 32 faiz təşkil edirdisə, 2009-cu ildə həmin göstərici 42,5 faizə qədər yüksəlib. Göründüyü kimi, neft gəlirlərinin büdcədəki, ixracdakı, ÜDM-in formalaşmasındakı dominant rolunu qeyri-neft sektorunun inkişafını ertələyir.

Kənd təsərrüfatı rəqəmlərdə

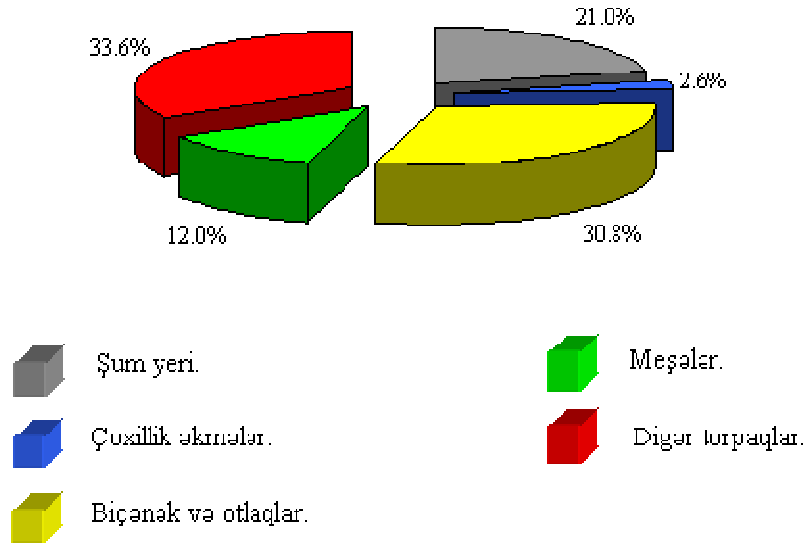
Azərbaycan üçün ən mühüm məqsədlərdən biri qısa zaman kəsiyində iqtisadiyyatın neftdən asılılığını aradan qaldırmaq və iqtisadi inkişafın kənd yerlərinə daha çox yayılmasını təmin etməkdir. Ölkə iqtisadiyyatında kənd təsərrüfatı neft və digər sahələrdən sonra üçüncü ən iri sahə hesab olunur. Son illər bu sahənin inkişafı ilə bağlı böyük həcmə vəsaitlər ayrılıb, proqramlar təsdiq edilib. Hansıki bu tədbirlərə regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramında nəzərdə tutulmuş tədbirlərin həyata keçirilməsi, “Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarında dövlət dəstəyi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2007-ci il 23 yanvar tarixli sərəncamına uyğun olaraq kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının məhsul istehsalı üçün istifadə etdikləri yanacaqın, motor yağlarının və mineral gübrələrin dəyərinin orta hesabla 50 faizinin dövlət tərəfindən ödənilməsi, eləcə də buğda istehsalçılarının maddi marağının artırılması və buğda istehsalının stimullaşdırılması məqsədi ilə dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına əkilən hər hektar üçün 40 manat yardımın verilməsi, məhsuldarlığa təsir göstərən reproduksiya toxum materialının satışına görə hər kq-a 30-40 faiz əlavə maliyyə vəsaitinin ayrılması, habelə həftənin altıncı və bazar günləri kənd təsərrüfatı məhsullarının satış yarmarkalarının təşkili daxildir.

Rəsmi statistikaya görə, bütün sadalanan tədbirlər 2008-ci ildə kənd təsərrüfatının ümumi məhsulunun 2007-ci ildəkinə nisbətən 6,1 faiz, o cümlədən bitkiçilik məhsulları üzrə 7,2 faiz, heyvandarlıq məhsullarının 4,1 faiz artmasını təmin edib. 2008-ci ildə qarğıdalı da daxil olmaqla 904,7 min hektar sahədən ilkin çəkiddə - 2498,3 min ton taxıl məhsulu toplanıb, hektarın orta məhsuldarlığı 2007-ci ilə nisbətən 0,5 sentner artaraq 27,6 sentnerə yüksəlməsinə gətirib çıxarıb.

Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatına əsasən, 2008-ci ildə kənd təsərrüfatına yararlı sahə 4756.7 ha təşkil edib. Adambaşına 0.55 ha kənd təsərrüfatına yararlı torpaq düşüb Əkin yeri 1818.4 ha, adambaşına 0.21 ha olub. Çoxillik əkmələr 227.5 , biçənək və otlar 2669.0 , meşələr 1038.8 ha olub. (Diaqram 1. (faizlə))

Ərazi. 2008

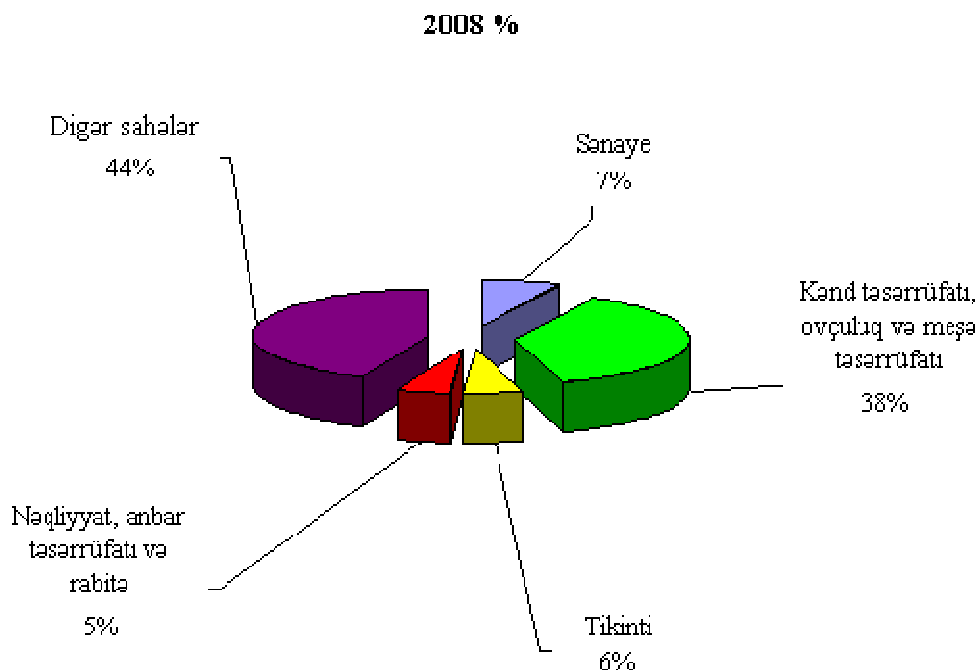

Mənbə. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, 2009

Monitorinqlər göstərir ki, neft sektorunun ÜDM-də payının artmasından sonra kənd təsərrüfatının ümumi daxili məhsulda payı azalıb. 1999-cu ildə kənd təsərrüfatının ÜDM-də payı 18,2 faiz olduğu halda 2000-ci ildə bu rəqəm müvafiq olaraq 15.9 faiz, 2001-ci ildə 14.7 faiz, 2002-ci ildə 13.8 faiz, 2003-də 12.3 faiz, 2004-cü ildə 10.8 faiz, 2005-ci ildə 8.6 faiz, 2006-cı ildə 6.7 faiz, 2007-ci ildə isə 5.5 faiz təşkil edib. 2008-ci ildə kənd və meşə təsərrüfatının ÜDM-də payı 2167.0 milyon manat , yaxud 5.7 faiz olub. Yəni kəskin azalmadan sonra 2008-ci ildə ilk dəfə bu sektorun ÜDM-də payında kiçik də olsa artım müşahidə edilib. İqtisadiyyatın sahələri üzrə əsas kapitala yönəldilmiş investisiyaların tərkibində kənd təsərrüfatına qolulan investisiyaların həcmi 2007-2008-ci illərdə artıb. 2007-ci ildə bu rəqəm 243.3 milyon manat, 2008-ci ildə 336.5 milyon manat olub.

Kənd təsərrüfatı ilə məşğul olanların sayı azalıb

Rəqəmlərin təhlili kənd təsərrüfatı sahəsində çalışanların sayının azaldığını göstərir. Belə ki, 2006-cı ildə bütün məşğul əhəlinin 39,1%-i, kənd təsərrüfatı sektorunda işləyirdisə, 2008-ci ildə bu rəqəm Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatına əsasən 38,3 faiz olub. Lakin kənd təsərrüfatı sektorunda çalışanların sayı yenə də üstünlük təşkil edib. 2008-ci ilə bu rəqəm 1553.1 nəfər olub. (Diaqram 2.)

Mənbə. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, 2009

Məlum olduğu kimi, 1995-ci ildən sonra həyata keçirilən aqrar islahatlar nəticəsində kənd təsərrüfatının sosial və sahəvi tərkibində əsaslı dəyişikliklər baş verib. İri təsərrüfat formalarının əvəzində müxtəlif mənsubiyyətli çoxsaylı təsərrüfat subyektləri yaradılıb, geniş miqyaslı özəlləşdirmə siyasətinə uyğun olaraq, kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahələri, mal-qara, istehsal və qeyri-istehsal obyektləri, kənd təsərrüfatı texnikası üzərində dövlət mülkiyyət forması fərdi (şəxsi) mülkiyyətlə əvəz edilib. 2008-ci ildə kənd təsərrüfatı müəssisələri və fərdi sahibkar təsərrüfatlarının sayı özəl təsərrüfat 2049, dövlət təsərrüfatı 259, fərdi sahibkar 2613 olub. 2000-ci ildə özəl təsərrüfatların sayı 2500 olub. (Cədvəl 1)

Kənd təsərrüfatı müəssisələri və fərdi sahibkarların təsərrüfatlarının sayı
(ilin sonuna)

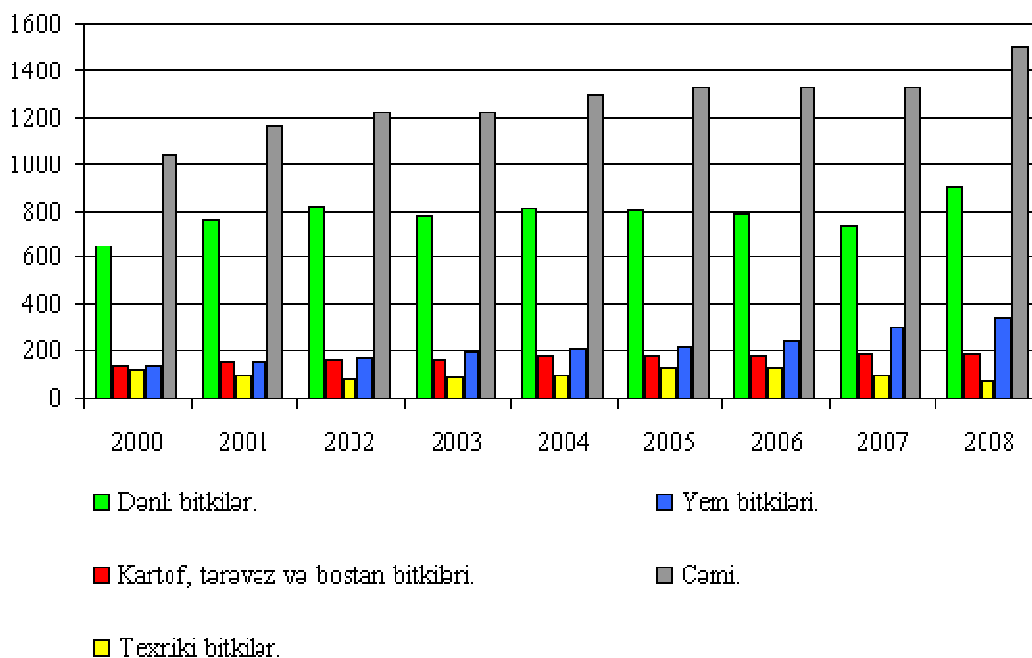
İllər	Cəmi	o cümlədən				Fərdi sahibkarlar
		kolxozlar	sovxozlar	özəl	sair dövlət	
1990	3014	983	820	-	1211	66
1991	3112	1176	752	14	1170	95
1992	2755	1196	731	134	694	320
1993	2635	1096	719	140	680	440
1994	2406	1125	720	117	444	815
1995	2487	1119	688	315	365	1999
1996	2613	982	569	746	316	4110
1997	2185	345	330	1280	230	5671
1998	5605	2	-	4847	756	3721
1999	3311	2	-	2795	514	3613
2000	2910	2	-	2500	408	3248
2001	2420	2	-	2171	247	2604
2002	1984	2	-	1663	319	2589
2003	2143	2	-	1839	302	2607
2004	2241	2	-	1937	302	2661
2005	2506	2	-	2201	303	2681
2006	2518	2	-	2242	274	2456
2007	2282	2	-	2016	264	2488
2008	2310	2	-	2049	259	2613

Mənbə. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, 2009

Kənd təsərrüfatı bitkilərinin əkin sahələri – bütün kənd təsərrüfatı kateqoriyaları üzrə dənli və dənli paxlalılar üçün əkin sahələri 2008-ci ildə 897.0 ha olub. Bu da ötən dövrlərlə müqayisədə dənli və dənli paxlalılar əkin sahələrinin artması deməkdir. Belə ki, 2007-ci ildə bu rəqəm 739.6 ha, 2006-cı ildə 784.7 ha, 2005-ci ildə 802.3ha təşkil edib. Pambıq əkin sahələri isə müvafiq olaraq 2008-ci ildə 48.5 ha, 2007-ci ildə 75.6 ha, 2006-cı ildə 102.8 ha, 2005-ci ildə 112.4 ha olub.

Bütün kateqoriyalar üzrə kartof əkin sahələri isə ötən illər ərzində genişləniib. 1985-ci ildəki 24.8 ha səviyyəsindən 2008-ci ildə 68.9 ha səviyyəsinə qalxıb. Pəsmi məlumatlara görə, bu gün dənli və dənli paxlalıların əkin sahələrinin 35.0 hektarı, pambıq əkin sahələrinin 3.3 hektarı, kartof

əkin sahələrinin isə 0.2 hektarı kənd təsərrüfatı müəssisələri və sair təşkilatlarının sərəncamındadır. Kənd təsərrüfatı bitkilərinin əkin sahələri (Diaqram 3. (faizlə))

Mənbə. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, 2009

Onu da vurğulayaq ki, fərdi sahibkarlar, ailə kəndli və ev təsərrüfatlarının sərəncamında 862.0 ha dənli və dənli paxlalıların əkin sahələri, 45.2 ha pambıq sahələri, 68.7 ha kartof sahəsi var.

Taxılçılıq sektoruna diqqət idxalı azaltmayıb

2007-ci ildə dünya bazarında taxılın qiymətinin 2-3 qat bahalaşması Azərbaycan hökumətinin ölkədə taxılçılıqla bağlı müəyyən qərarlar qəbul etməsinə gətirib çıxardı. Belə ki, 2007-ci ildə hökumət taxıl əkilən hər hektar əkin sahəsinə görə təsərrüfat sahiblərinə əlavə 40 manat subsidiya verməyə başladı (kənd təsərrüfatı sahələrinin hər hektarına 50 faizi dövlət büdcəsindən ödənilməklə 40 manat subsidiya verilirdi, buğda əkənlər isə 80 manat subsidiya alırdılar). Qeyd edək ki, 2007-ci ilə kimi ölkənin buğda ehtiyacının 60 faizə qədəri idxal hesabına idi. 2007-ci ildə hökumət tərəfindən verilən qərarlar ona əsaslanırdı ki, bu qərarların icrasından sonra ölkənin buğda ehtiyacının yalnız 20-25 faizə qədəri idxal hesabına təmin ediləcək. Lakin bir ildən sonra yəni 2008-ci il göstəriciləri göstərdi ki, əkin sahələrinin 203 min hektar artmasına baxmayaraq buğda idxalı 500 min tona qədər artıb. Azərbaycan 2007-ci ildə 1 milyon ton buğda və un idxal

etmişdisə, 2008-ci ildə bu rəqəm 1,5 milyon ton oldu. Dövlət Gömrük Komitəsinin məlumatına görə isə 2009-cu ilin birinci rübündə xaricdən Azərbaycana 390 min buğda və un gətirilib. Hansıki, 2008-ci ilin anoloji dövründə həmin rəqəm 257 min ton idi. 2009-cu ilin birinci rübünün göstəricisi 2007-ci ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 57 min ton, yaxud 18 faiz çoxdur. Yeri gəlmişkən, 2009-cu il ərzində ölkəyə 7556,9 min ABŞ dolları dəyərində 33178,6 ton un, 194765,5 min ABŞ dolları dəyərində 931239,4 ton buğda idxal olunub. Bu da müvafiq olaraq 2008-ci ildə netto çəki nisbəti ilə 31,0 faiz, buğda idxalı isə 71,1 faiz artıb.(Dövlət Gömrük Komitəsi). 2010-cu ilin yanvar ayında isə ölkəyə 14402,2 min ABŞ dolları dəyərində 71143,8 ton buğda idxal edilib. 2009-cu ilin yanvarına neto çəki nisbəti ilə 83,9 % faiz çoxdur. Un idxalı isə 12,6 ton olub. Göründüyü kimi hökumət ölkədə rekord həcmdə buğda istehsal edildiyini söylədiyi zamanda buğda və un idxalı artıb.

Bütün bunlara baxmayaraq rəsmi statistika keçmiş MDB ölkələri üzrə Azərbaycanda son illər taxıl istehsalının artdığını göstərir. (Cədvəl 2. Cədvəl. 3)

Taxıl istehsalı

(təmizlənmədən sonrakı çəkiddə, bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə)

	2000	2005	2006	2007	2008
Cəmi min, ton					
Azərbaycan	1509	2077	2032	1965	2446
Ermənistan	225	396	213	453	415
Belarus	4856	6420	5923	7217	9015
Gürcüstan	421	703	...	...	...
Qazaxıstan	11565	13781	16512	20138	15578
Qırğızıstan	1569	1667	1562	1491	1511
Moldova	1935	2838	2290	902	3160
Rusiya	65424	77898	78242	81556	108105
Tacikistan	543	926	904	931	808
Türkmənistan	1759	3100*	...	...	...
Özbəkistan	...	6402	...	...	...
Ukrayna	24459	38016	34258	29295	53264

* payızlıq taxıl

	2000	2005	2006	2007	2008
Adambaşına, kq.					
Azərbaycan	187	248	239	229	282
	190	251	243	232	286
Ermənistan	70	123	66	140	129
Belarus	485	657	609	744	931
Gürcüstan	90	156	...	...	...
Qazaxıstan	777	910	1079	1301	994
Qırğızıstan	319	324	301	285	286
Moldova	531	789	639	252	890
Rusiya	446	544	549	574	761
Tacikistan	88	135	129	132	111
Türkmənistan	333	...	...	...	...
Özbəkistan	...	245	...	...	...
Ukrayna	497	807	732	630	1152

* Yuxarı Qarabağın erməni əhalisi daxil olmaqla

Mənbə. MDB Statistika Komitəsi, 2009

Onu da vurğulayaq ki, bu il taxıl istehsalının azalması gözlənilir. Belə ki, cari ildə Azərbaycanda payızlıq taxıl əkin sahələri ötən illə müqayisədə 16,5 faiz azalıb. 2009-cu ilin dekabr ayının 1-dək 776 min hektar sahədə taxıl əkilib. Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi azalmanı 1 taxıl satışında fermerlərin üzləşdiyi problemlər və Maliyyə Nazirliyi tərəfindən subsidiyaların vaxtında verilməməsi ilə əlaqələndirir. Bununla belə yığımnda havanın əlverişli keçməsindən asılı olaraq 2010-cu ildə 2,6, 2,7 milyon ümumi taxıl, 1,7-1,8 milyon ton buğda istehsalı gözlənilir.

Xatırladaq ki, ötən il təqribən 3 milyon ton taxıl yığılıb ki, bunun da 2 milyon 141 min tonu buğda olub. Ekspertlər bildirir ki, bu il ümumi taxıl istehsalı 400 min ton, buğda istehsalı isə 340 min ton az olacaq. Məhsulun azalması onun qiymətini artırır bilər

Kartof istehsalında artım qeydə alınıb. Belə ki, Azərbaycanda 2000-ci ildə kartof istehsalı 469 min ton, 2005-ci ildə 1083 min ton, 2006-cı ildə 999 min ton, 2007-ci ildə 1037 min ton və 2008-ci ildə isə 1077 min ton olmuşdur. MDB üzrə isə 2000-2008-ci illərdə ən çox kartof istehsalı Belarus, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Rusiya və Ukraynada olub. Azərbaycan kartof istehsalına görə 2007-ci ilə qədər MDB-də 7-ci yerdə olub. 2008-də Özbəkistanda kartof

istehsalının kəskin azalması Azərbaycanın 6-cı sırada yer almasına səbəb olub. (Cədvəl 4. Cədvəl 5)

Kartof istehsalı (bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə)

	2000	2005	2006	2007	2008
Cəmi, min ton.					
Azərbaycan	469	1083	999	1037	1077
Ermənistan	290	564	540	584	649
Belarus	8718	8185	8329	8744	8749
Gürcüstan	302	432	...	...	...
Qazaxıstan	1693	2521	2362	2415	2355
Qırğızıstan	1046	1142	1255	1374	1335
Moldava	330	378	377	199	270
Rusiya	29450	28137	28260	27195	28874
Tacikistan	303	555	574	662	649
Türkmənistan	89	...	...	...	...
Özbəkistan	731	924	1018	1188	...
Ukrayna	19838	19462	19467	19102	19545
Adambaşına, kq.					
Azərbaycan	58	129	118	121	124
	59	131	119	123	126
Ermənistan	90	175	167	181	201
Belarus	871	837	856	901	904
Gürcüstan	65	96	...	...	...
Qazaxıstan	114	166	154	156	150
Qırğızıstan	213	222	242	262	253
Moldava	91	105	105	56	76
Rusiya	201	197	198	191	203
Tacikistan	49	81	82	94	89
Türkmənistan	17	23	...	...	...
Özbəkistan	29	35	38	44	...
Ukrayna	403	413	416	411	423

¹Yuxarı Qarabağın erməni əhalisi daxil olmaqla

Mənbə. MDB Statistika Komitəsi, 2009

İqtisadiyyatın sahələri üzrə kənd və meşə təsərrüfatında ümumi daxili məhsul 2008-ci ildə 2167.0 mln.manat təşkil edib. Bu da faiz nisbəti ilə 1995-ci ildəki 25,3 faizdən 2008-ci ildə 5,7

faizə qədər azalma deməkdir. (Cədvəl 6. Cədvəl 7.)

İqtisadiyyatın sahələri üzrə ümumi daxili məhsul
(faktiki qiymətlərlə)

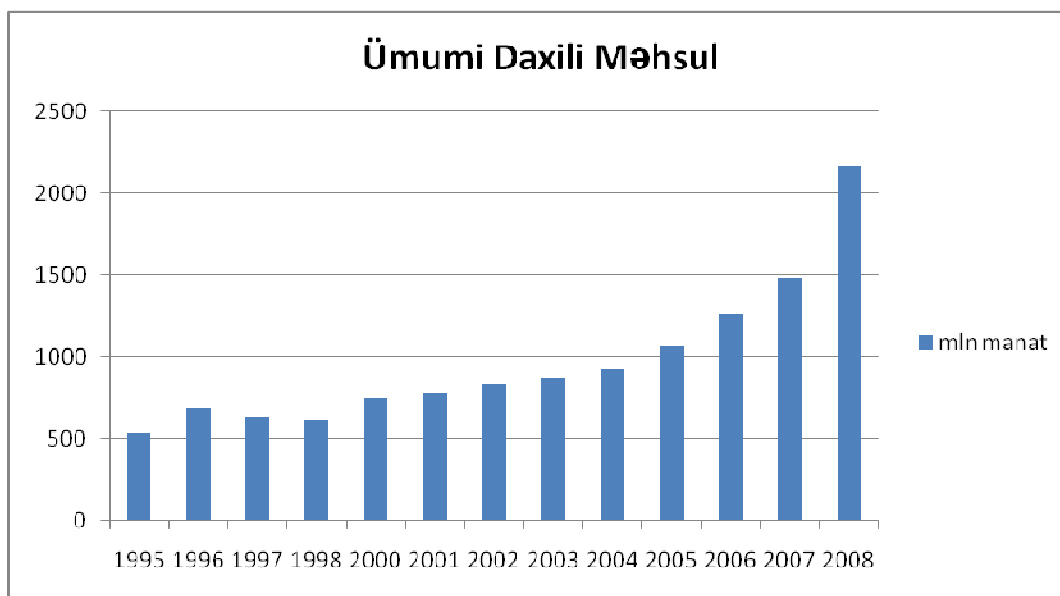
İllər	Cəmi	o cümlədən				
		sənaye	kənd və meşə təsərrüfatı	tikinti	nəqliyyat və rabitə	digər sahələr
mln manat						
1995	2133.8	582	540.2	79.4	370.4	561.8
1996	2732.6	706.1	681.5	254.4	279.7	810.9
1997	3158.3	799.8	632	368.5	331.6	1026.4
1998	3440.6	756.8	618.3	445.9	412.7	1206.9
1999	3775.1	1065.5	687.9	410.7	404.5	1206.5
2000	4718.1	1699	751	308	567.1	1393
2001	5315.6	1999.6	780.3	310.7	538.9	1686.1
2002	6062.5	2270.1	834.8	528	597.1	1832.5
2003	7146.5	2666.9	876	802	713.8	2087.8
2004	8530.2	3268.6	923.5	1062.1	812.4	2463.6
2005	12522.5	6190.1	1072	1171.6	932.1	3156.7
2006	18746.2	10731.7	1263.2	1445.5	1242.9	4062.9
2007	26815.1	16252.4	1486.8	1898	1525.5	5652.4
2008*	38005.7	21818.9	2167.0	2881.9	2651.4	8486.5
Faiz						
1995	100	27.2	25.3	3.7	17.4	26.4
1996	100	25.8	24.9	9.3	10.2	29.8
1997	100	25.3	20	11.7	10.5	32.5
1998	100	21.9	18	13	12	35.1
1999	100	28.2	18.2	10.9	10.7	32
2000	100	36.1	15.9	6.5	12	29.5
2001	100	37.6	14.7	5.8	10.1	31.8
2002	100	37.4	13.8	8.7	9.8	30.3

2003	100	37.2	12.3	11.2	10	29.3
2004	100	38.3	10.8	12.5	9.5	28.9
2005	100	49.4	8.6	9.4	7.4	25.2
2006	100	57.3	6.7	7.7	6.6	21.7
2007	100	60.6	5.5	7.1	5.7	21.1
2008*	100	57.4	5.7	7.6	7.0	22.3

* ilkin məlumat

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, 2009

Digər tədəfdən ümumi daxili məhsulun artdığı şəraitdə kənd təsərrüfatında ümumi daxili məhsul 1995-ci ildə 25 faiz, 1996-cı ildə 24.9 faiz, 1997-ci ildə 20 faiz, 1998-ci ildə 18 faiz, 2000-ci ildə 15 faiz, 2001-ci ildə 14.7 faiz, 2002-ci ildə 13.8 faiz, 2003-cü ildə 12.3, 2004-cü ildə 10 faiz, 2005-ci ildə 8,6 faiz, 2006-cı ildə 6,7 faiz, 2007-ci ildə 5,5 faiz, 2008-ci ildə 5,7 faiz olub. Rəqəmlərdən göründüyü kimi, kənd təsərrüfatında ümumi daxili məhsul 2000-ci ildən sürətlə azalmağa doğru istiqamət götürüb. 2007-ci ildə ən aşağı səviyyəyə düşüb. 2008-ci ildə 2007-ci illə müqayisədə cüzi də olsa artıma doğru dəyişiklik baş verib. (Diaqram . 5. 6)

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, 2009

Sovetlər İttifaqı dağıldıqdan sonra Azərbaycanın kənd təsərrüfatında geriləmə baş verdi. Sonrakı illərdə isə getdikcə irəliləmə nəzərə çarpmağa başladı. Belə ki, 1995-ci ildə kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu 713.4 milyon manat idisə, bu rəqəm 13 il sonra 2008-ci ildə 3308 milyon manat olmuşdu. illər üzrə baxsaq görərik bu artımlar çox azlıq təşkil edir, yəni hər il düşən artımın

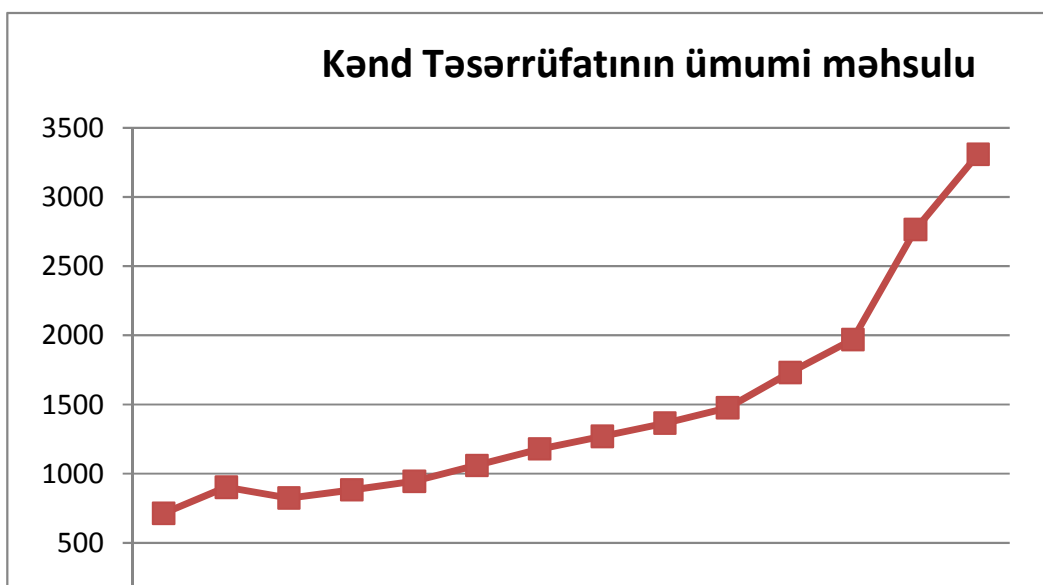
qiyməti o qədər də çox deyil. Kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu faktiki mövcud qiymətlərlə bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə 1995-ci ildə 713,4 milyon manat idisə, 1996 –cı ildə bu rəqəm 903,7 mln manat, 1997-ci ildə 824,5 mln manat, 1998-ci ildə 884,3 mln manat, 1999-cu ildə 946,2 mln manat, 2000-ci ildə 1060,7 mln manat olub. Bu istiqamətdə ən aşağı rəqəm 2007-ci ildə qeydə alınıb- 2765 mln manat. 2008-ci ildə kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu 2007-ci ildəki 2765 mln manat səviyyəsindən 3 308,4 milyon manata çatıb. (Cədvəl 8)

Kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu
(faktiki mövcud qiymətlərlə, mln.manat)

İllər	Cəmi	o cümlədən	
		bitkiçilik məhsulları	heyvandarlıq məhsulları
Bütün təsərrüfat kateqoriyaları			
1995	713.4	418.1	295.3
1996	903.7	529.7	374
1997	824.5	486.5	338
1998	884.3	538.6	345.7
1999	946.2	541.7	404.5
2000	1060.7	617.7	443
2001	1179.9	718.6	461.3
2002	1270.5	774.1	496.4
2003	1366.5	807	559.5
2004	1476.6	874.8	601.8
2005	1732.1	988.2	743.9
2006	1969.7	1124.3	845.4
2007	2765	1726.4	1038.6
2008	3308.4	2085.0	1223.4

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, 2009

Diaqram: illər üzrə kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu (1995-2008)

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, 2009

Rəsmi rəqəmlər göstərir ki, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı ilə bağlı çəkilən xərclərin strukturunda əməkhaqqı ödənişi 20 il əvvəllə müqayisədə 2008-ci ildə ümumi xərclərin 61 faizindən 30 faizinədək azalıb. Bununla paralel sığorta ödəmələri də azalıb. Material xərclər isə 1998-ci ildən 2005-ci ilə qədər artan xətt üzrə istiqamət alıb. 2006-cı ildən başlayaraq azalıb. 2008-ci ildə 1996-cı ildəki səviyyəsinə - 49.3 faizə düşüb. Bitkiçilik məhsullarına çəkilən material xərclər, əsas vəsaitlərin amortizasiyası azaldığı halda heyvandarlıqda material xərclər artsa da əsas vəsaitlərin amortizasiyası azalıb. (Cədvəl 9)

Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına çəkilən xərclərin strukturunu
(faizlə)

İllər	Xərclər-cəmi	Ondan				
		əmək haqqı ödənişi	material xərcləri	əsas vəsaitlərin amortizasiyası	sığorta ödəmələri.	sair
Kənd təsərrüfatı						
1990	100	61.5	24.2	5.9	3.6	4.8
1995	100	33.7	47.8	1.6	3.3	13.6
1996	100	30.0	49.9	4.9	1.5	13.7
1997	100	29.5	47.4	8.4	0.9	13.8
1998	100	17.0	53.8	8.6	2.5	18.1
1999	100	20.9	55.8	8.2	0.3	14.8
2000	100	19.3	56.7	7.1	0.3	16.6
2001	100	25.1	59.0	8.4	0.1	7.4

Kənd Təsərrüfatı İnkişafının Qiymətləndirilməsi və Təkliflər Üzrə Konsepsiya Layihəsi

2002	100	26.9	56.7	11.8	0.1	4.5
2003	100	24.9	56.0	11.2	0.3	7.6
2004	100	27.7	55.8	10.5	0.1	5.9
2005	100	29.5	59.1	9.3	0.3	1.8
2006	100	27.4	53.7	8.9	0.3	9.7
2007	100	31.7	51.1	4.9	0.3	12.0
2008	100	30.2	49.3	4.1	0.2	16.2
Bitkiçilik.						
1990	100	71.2	15.0	5.6	4.6	3.6
1995	100	38.7	41.9	1.6	4.1	13.7
1996	100	34.9	44.9	4.8	1.8	13.6
1997	100	33.0	46.2	8.3	1.0	11.5
1998	100	18.2	49.3	8.3	3.0	21.2
1999	100	21.1	58.5	8.5	0.2	11.7
2000	100	19.8	64.9	7.8	0.3	7.2
2001	100	25.3	58.7	8.8	0.1	7.1
2002	100	27.6	54.6	13.5	0.2	4.1
2003	100	22.8	55.8	13.4	0.1	7.9
2004	100	25.8	57.2	11.8	0.1	5.1
2005	100	27.7	61.4	10.5	0.3	0.1
2006	100	25.4	57.3	9.6	0.3	7.4
2007	100	29.3	57.1	5.6	0.1	7.9
2008	100	29.0	48.9	4.7	0.1	17.3
Heyvandarlıq						
1990	100	40.2	46.8	6.5	1.2	5.3
1995	100	16.4	72.7	1.7	0.6	8.6
1996	100	13.7	71.6	5.7	0.3	8.7
1997	100	14.5	64.9	11.2	0.4	9.0
1998	100	14.9	62.2	9.1	1.5	12.3
1999	100	23.5	56.4	8.3	0.4	11.4
2000	100	23.2	54.1	7.2	0.6	14.9
2001	100	26.4	64.7	8.3	-	0.6
2002	100	26.3	64.4	9.0	-	0.3
2003	100	31.9	60.0	4.9	0.9	2.3
2004	100	35.4	57.4	7.0	-	0.2
2005	100	34.5	53.2	5.7	0.4	6.2
2006	100	34.1	48.3	8.6	0.2	8.8
2007	100	39.5	53.6	4.3	0.9	1.7
2008	100	38.4	55.8	4.3	0.5	1.0

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, 2009

Rəsmi açıqlamalara əsasən kənd təsərrüfatının ÜDM-də payı artmaqdadır. 2009-cu ildə Azərbaycanın ÜDM-nin 6,7 faizi kənd təsərrüfatının payına düşüb. 2009-cu ildə 2988,3 min ton taxıl, 1177,9 min ton tərəvəz, 983 min ton kartof, 721 min ton meyvə, 411 min ton tarla bitkiləri istehsal edilib. 1995-ci ilə nisbətə ölkədə taxıl istehsalı 3,2 dəfə, tərəvəz istehsalı 2,8 dəfə, meyvə istehsalı 2,2 dəfə, kartof istehsalı 6,3 faiz artıb. 2009-cu ildə Azərbaycanda 2320,6 milyon manat dəyərində kənd təsərrüfatı məhsulu istehsal olunub. İstehsal olunmuş məhsulların faktiki qiymətlə dəyəri 3433,4 milyon manat təşkil edir ki, bu da 2008-ci ilə nisbətən 3,5 faiz çoxdur. Müsbət nəticələrlə yanaşı bu gün aqrar sahədə bir sıra həlli vacib olan problemlər mövcuddur, o cümlədən: bitkiçilik sahəsində - məhsuldarlıq səviyyəsinin artırılması; becərmə texnologiyaların və aqrotexniki qaydaların lazımi səviyyəyə çatdırılması; çoxillik əkmələr olan bağların bərpa olunması; dağlıq və dağətəyi torpaqların becərməyə cəlb edilməsi; məhsul istehsalı və emalı sahələri arasında əlaqələrin lazımi səviyyədə qurulması; sahəyə investisiya qoyuluşu, fermer təsərrüfatlarının yüksək keyfiyyətli toxumlarla təmin olunması; aqrokimyəvi tədbirlər, müvafiq texnika və mexanikləşdirilmiş anbarlarla təchizat məsələlərin həll edilməsi; heyvandarlıq sahəsində - süni mayalandırma məntəqələrinin fəaliyyətlərinin zəif olması; avadanlıq, toxum, maye azot, xüsusi nəqliyyat vasitələri ilə təminatın aşağı olması; yem bazasının yaxşılaşdırılması üçün əsaslı tədbirlərin görülməsi; quşçuluğun inkişafı məqsədilə özəl təsərrüfatların və quşçuluq fabriklərinin fəaliyyətlərinin yaxşılaşdırılmasına dair kompleks tədbirlərin ləng həyata keçirilməsi; heyvandarlıq məhsullarının istehsalı, emalı, tedarüku, idxalı üzərində ciddi baytarlıq nəzarətinin təmin olunması; heyvanların cins tərkibinin yaxşılaşdırılması; meliorasiya və su təsərrüfatı sahəsində - istismar olunan magistral kanalların, kollektorların, su anbarlarının, hidroqovşaqların tələb olunan texniki səviyyədə saxlanması.

Subsidiyalar və prosesin icrasında müşahidə edilən problemlər

Beynəlxalq təcrübədə aqrar sahənin inkişaf etdirilməsi məqsədilə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı ilə məşğul olan fiziki və ya hüquqi şəxslərə dövlət tərəfindən müəyyən güzəştlər verilir. Bu güzəştlərə, təbii fəlakət nəticəsində zərər cəkmış (kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı ilə məşğul olan) şəxslərə dəymiş zərərin əvəzinin dövlət tərəfindən ödənilməsi, onların banklara olan borclarının ödənilməsi və ya ödəmə vaxtının müəyyən müddətə uzadılması, bütün növ vergilərdən azad olunması və s. daxil edilir.. Azərbaycanda prezidentin 2007-ci ildə imzaladığı

sərəncama uyğun olaraq kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarında ildə bir dəfə subsidiyalar verilir. Bunun üçün hər il dövlət büdcəsindən 80 milyon manat vəsait ayrılır. Hazırda fermerlər becərdikləri hər hektara görə 40 manat pul alırlar. Bununla bərabər, əkin üçün lazım olan gübrələri 50 faiz güzəştə əldə edirlər. 2008-ci ildən etibarən isə hökumət əlavə olaraq buğda əkən fermerlərə daha 40 manat, yəni ümumilikdə 80 manat subsidiya verməyə başlayıb.

Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin məlumatına görə 2007-ci ildə 1 milyon 54 min hektar, 2008-ci ildə 1 milyon 344 min hektar sahəyə görə fermerlərə subsidiyalar verilib. Ötən il isə 1 milyon 493 min hektar sahədə əkin aparacaq fermerlər subsidiyalardan yararlanmaq hüququ əldə edib. Bu, həm də subsidiyalaşdırılmış əkin sahələrinin əvvəlki illə müqayisədə 150 min hektar çox olması deməkdir. Ümumiyyətlə, 2009-cu ildə bütövlükdə 59 rayonda 1 milyon 493 min hektar sahəyə görə 59 milyon manat həcmində subsidiyanın verilməsi nəzərdə tutulub. Ötən il dövlət büdcəsindən kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçılara ayrılmış subsidiyaların həcmi 70 mln. 978 min 144,8 manat təşkil edib. Bu məbləğdən 59 mln. 838 min 978,8 manatı yanacaq-sürtkü materiallarının alınması, 6 mln. 535,566 min manatı mineral gübrələrin güzəştli şərtlərlə alınması, daha 4 mln. 603,6 min manatı toxumların alınması üçün subsidiyalar olub. Qalan məbləğ digər subsidiyaların payına düşüb. Ümumilikdə, 2007-2009-cu illərdə kənd təsərrüfatı istehsalçılara ayrılan subsidiyaların ümumi həcmi 221,2 mln. manat təşkil edib. Bundan 205,5 mln. manat yanacaq-sürtkü materiallarının alınması, buğda əkini və toxum yetişdirilməsi üçün subsidiyaların, daha 15,7 mln. manat mineral gübrələrin güzəştli şərtlərlə satışı üçün və digər subsidiyaların payına düşüb. 2010-cu ildə isə proqnozlaşdırılan subsidiya ödənişləri 2009-cu ilin proqnozuna nisbətən 18,2% azdır, faktiki icra göstərici ilə isə təxminən eynidir.

Qeyd edək ki, subsidiyalar yalnız dənli və paxlalı əkin sahələrinə görə verilir. Vəsait plastik kartlar vasitəsilə ödənilir. Subsidiyaların ayrılması barədə qərar 2007-ci ildə enerji daşıyıcılarının bahalaşmasının fermerlərə vurduğu ziyanı kompensasiya etmək məqsədilə verilib. Yanacaq və sürtkü yağlarına görə subsidiyaların məbləği hər hektara görə verilən 40 manat pulun tərkibinə daxildir.

Hazırda ayrılan subsidiyalar strateji məhsullar olan taxıl və pambığın becərilməsini stimullaşdırmaq üçün yetərli deyil. Mərkəzin təhlillərinə görə, daha çox taxıl və pambıq yığımına nail olmaq üçün subsidiya xərclərini müvafiq olaraq 1,5-2 dəfə artırmaq lazımdır. Yəni taxıl əkini üçün 120 manat, pambıq becərilməsi üçün isə 80 manat subsidiya verilsə, bu, onların yanacaq xərclərinin tam ödənilməsinə imkan yaradacaq. İSİM bu məbləği hesablayan zaman praktiki modellərdən istifadə edib. Hesablamalara görə, taxıl əkən fermerlərə yanacaq xərci üçün əlavə 32 manat verilsə, bu istiqamətdə olan xərclər tam ödənilər. Sadəcə, yuvarlaq olaraq 40 manat əlavə edilməsini təklif edirik. Burada əsas məqsəd ondan ibarətdir ki, taxıl əkini ilə

məşğul olan fermerlərin gəliri xərcindən çox olsun. Bu məbləği hesablayan zaman dünya bazarında qiymət dəyişikliyi də nəzərə alınıb. Belə ki, bazarda taxılın qiymətinin ucuzlaşdığı halda onun istehsalına çəkilən xərc əsasən əvvəlki kimi qalıb.

Bəzi mütəxəssislər hesab edir büdcədən subsidiyaların ayrılması dayandırılmalıdır. Lakin İSİM düşünür ki, aqrar bölməyə subsidiyanın verilməsi itki anlamını vermir. Bu sahəyə ayrılan vəsait nəticədə ümumi daxili məhsulun həcmnin artmasına xidmət edir. Dövlət büdcəsi isə bu artım hesabına subsidiya üçün ayrılan vəsaiti yenidən qazanır. Həmçinin, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsal həcmi yüksəlir. Hesab olunur ki, əgər taxıl istehsalçıları üçün subsidiyanın məbləği 40 manat artırılsa, ən gec 2012-ci ildə Azərbaycan özünün taxıla olan tələbatını tam ödəyəcək. Taxılla bərabər pambıq becərilməsi üçün də xüsusi subsidiya ayrılmalıdır. Əslində pambığın da taxıl kimi strateji məhsul olması bunu zəruri edir: 2008-ci ildə Azərbaycanda pambıq istehsalı son 40 ildə ən aşağı həddə düşüb. Ötən il cəmi 40 min ton pambıq yığılıb. ABŞ-da pambıq əkini üçün dövlət büdcəsindən 6 milyard dollar vəsait ayrılıb.

Subsidiyaların fermerlərə çatdırılmasında uzun illərdir problemlər yaşanmaqdadır. Maliyyə Nazirliyi dövlət büdcəsindən kənd təsərrüfatına ayrılan subsidiyalardan necə istifadə edildiyini öyrənmək məqsədilə bu il yoxlamalar həyata keçirib. Nazirliyin hökumətə ünvanladığı sənəd əsasında Nazirlər Kabineti 15-dək rayonun icra hakimiyyətinə 2007-2008-ci illərdə ciddi qanun pozuntuları və nöqsanlara yol vermiş vəzifəli şəxslərin məsuliyyətə cəlb olunması üçün rəsmi məktub göndərmiş. 13 yanvar 2010-cu il tarixli DX-03/01 DSM-14m nömrəli həmin sənəddə göstərilib ki, 2007-2008-ci illərdə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçılarına Maliyyə Nazirliyi tərəfindən dövlət büdcəsindən ayrılmış yardımların xərclənməsində ciddi nöqsanlara yol verilib.

Maliyyə Nazirliyinin yoxlamalar nəticəsində məlum olub ki, yerlərdə tərtib olunmuş sənədlərdə mövcud olmayan sahələrə taxıl səpilib. Arpa sahələri taxıl sahəsi kimi təqdim edilib, bələdiyyə sədrlərinin adlarına əsassız olaraq buğda səpilməsi rəsmiləşdirilib. Həmçinin, yanacaq və motor yağlarının verilməsi sənədlərində qanunsuz düzəlişlər üzə çıxarılıb. Bundan başqa subsidiya alanların böyük əksəriyyəti kəndlərdə deyil, şəhərdə yaşayır. Maliyyə Nazirliyi analoji halların respublikanın 15-ə dək rayonunda yaşandığını, dövlət büdcəsində ayrılan vəsaitin xərclənməsində yol verdiyi qanun pozuntusuna görə, cəzalanması üçün Nazirlər Kabinetinə rəsmi məktub göstərmiş. Əslində monitorinqlərimiz də bir sıra rayonlarda həqiqətən də subsidiyaların verilməsində ciddi nöqsanların olduğunu göstərir. Subsidiyaların son mənzilə çatmamasında yerli icra orqanlarının böyük rolu var. Belə ki, Nazirlər Kabinetinin təsdiq etdiyi hüquqi normativ sənədlərə uyğun olaraq subsidiyaların verilməsi üçün xüsusi komissiya yaradılır. Komissiyalarda yerli icra orqanlarının nümayəndələri iştirak edir. Monitorinqlər göstərir ki,

əksər rayonlarda subsidiya alan insanlar pulu bankomatlardan gecə saatlarında, kütləvi şəkildə çıxarılıb. Bu kimi hallar qaranlıq məqamlara aydınlıq gətirməyə şərait yaradır.

Nöqsanlar fermerlərin dövlətin həyata keçirdiyi bu kimi proqramlardan dolğun şəkildə yararlanmasına imkan vermir. Bir müddət əvvəl kənd təsərrüfatı naziri İsmət Abbasov Maliyyə Nazirliyinin apardığı yoxlamaları əsassız adlandırırsa da əslində bu əsassız məsələ deyil. Subsidiyalardan fermerlərin yararlanma səviyyəsinin aşağı olmasında 15-ə dək yerli icra nümayəndələrində aşkar olunan qanun pozuntusunun araşdırılması bilavasitə deməyə əsas verir ki, yardımların ünvanla çatdırılmasına nəzarəti həyata keçirən müvafiq icra hakimiyyəti orqanı kimi Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi üzərinə düşən vəzifəni layiqincə icra etməyib.

Tədqiqatlar göstərir ki, bəzi rayonlarda hətta fermerlərə hər hektara 40 manat deyil 30 manat subsidiya verilib. Baxmayaraq ki, hər hektara 40 manat rəsmiləşdirilib. Subsidiyalar bir sıra hallarda icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən mənimsənilir. Digər tərəfdən, subsidiyaların verilməsində meyarlar müəyyənləşdirilməyib.

İnkişaf etmiş ölkələrdə belə (məsələn, ABŞ, Böyük Britaniya, Fransa və başqaları) hökumət kənd təsərrüfatı istehsalçılarına mütəmadi olaraq ünvanlı subsidiyalar ayırır. Çünki aqrar sektorun dinamik inkişafı ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin əsas şərtlərindən biri, bəlkə də birincisidir.

Subsidiyaların verilməsində yalnız torpaq amilinin götürülməsi vəsaitlərin səmərəli bölgüsünü əngəlləyən əsas amillərdəndir. ABŞ-da ən çox subsidiya buğda, pambıq istehsalçılarına yönəldilir. İstər Birləşmiş Ştatlarda, istərsə də Avropa Birliyi ölkələrində kənd təsərrüfatına subsidiya həyata keçirilən zaman strateji məhsul hesab edilən sahələrə daha çox vəsaitlər yönəldilir. Aqrar sektora ayrılan vəsaitlərin həcmi müəyyənləşdirilən zaman məhsulun strateji əhəmiyyət daşıyıb-daşmaması nəzərə alınır. Dövlət özünün strateji əhəmiyyət daşıyan sahələrini müdafiə etmiş olur. Azərbaycanda isə yeganə meyar fermerlərin sahib olduğu torpağın sahəsidir.

Kənd Təsərrüfatı Anbarları İdxaldan Asılıığı Azalda Bilər

Kənd təsərrüfatı anbarlarının real vəziyyətinin təhlili göstərir ki, aqrar məhsullarının saxlanması dövlət sektorunun payında azalma müşahidə edilməkdir. 1996-cı ildən başlayaraq Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin (KTN) təbəçiliyində olan anbarların hamısı özəlləşdirilmişdir. Hal-hazırda nazirlik heç bir anbara malik deyildir. KTN-dən verilən məlumata görə, uzun illərdə bölgələrdə müvafiq saxlanma kameraları olmadığından kəndlilər istehsal etdikləri məhsulları saxlamaqda çətinlik çəkirlər. Saxlama kameralarının olmaması üzündən məhsullar tam sıradan çıxır və bu son nəticədə istehsalçının ziyanla işləməsinə gətirib çıxarır. Nazirlik bəzi yerlərdə anbarlar tikilmək niyyətindədir. Lakin nazirliyin vəsaiti o qədər böyük deyil ki, bütün kəndlilər

üçün soyuducu anbarlar təşkil etsin. Bununla belə, bu istiqamətdə işlər davam edir. Məsələn, kartof iki dəfə məhsul verdiyindən Cəlilabadda 50 min tonluq saxlama müəssisəsi tikilib. Gəncədə isə meyvə-tərəvəz saxlamaq üçün böyük soyuducu tikilməkdədir. Ümumiyyətlə, nazirlik respublikanın iri şəhərlərində, o cümlədən Bakı, Sumqayıt və Gəncədə tədarük bazarlarının yaradılmasını məqsəduyğun hesab edir.

Cədvəl 5. Kənd Təsərrüfatı Anbarlarının İqtisadi Göstəriciləri

	Meyvə və giləmeyvə və üzüm saxlamaq üçün	Taxıl saxlamaq üçün (toxumluq və yemlik taxıl daxil olmaqla)	Müxtəlif kənd təsərrüfatı məhsullarını saxlamaq üçün
Bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə cəmi	Miqdarı, vahid Tutumu, ton 7876 43 997	Miqdarı vahid Tutumu, ton 65141 571 490	Miqdarı vahid Tutumu Ton 120404 2163997
Kənd təsərrüfatı müəssisələri və təşkilatları	16 10456	1255 122231	130 25924
Ondan: dövlət kənd təsərrüfatı müəssisələri və təşkilatları	2 54	155 18714	14 1979
Qeyri-dövlət kənd təsərrüfatı müəssisələri və təşkilatları	14 10402	1100 103517	116 23945
O cümlədən: kollektiv-birgə təsərrüfat	5 252	864 15976	58 5405
Səhmdar cəmiyyətləri	1 40	56 69255	10 10246
Təsərrüfat cəmiyyətləri (məhdud və əlavə məsuliyyətli)	8 10110	151 15 274	17 3031
Kəndli (fermer), ailə	7860 33541	63886 449259	120274 2138073

kəndli və təsərrüfatı üzrə cəmi			
O cümlədən fermer təsərrüfatları	8 65	289 7995	278 6555
Ailə kəndli təsərrüfatları	6672 29174	56983 401566	94475 1747811
Özəl bölmə üzrə cəmi	7874 43943	64986 552776	120390 2162018

Mənbə. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, 2008

Cədvəldən göründüyü kimi, hal-hazırda meyvə və giləmeyvə saxlamaq üçün 7876 anbar vardır. Onların ümumi tutumu 43 997 tondur. Bu anbarlar bütün mülkiyyət növlərini əhatə edir. Həmin anbarlardan yalnız 2-i dövlət mülkiyyətindədir. Qalan 7874 anbar özəl mülkiyyət subyektləri tərəfindən idarə edilir. Dövlətin sərəncamında qalan anbarların həcmi isə cəmi 54 tondur. Səhmdar cəmiyyəti formasında fəaliyyət göstərən anbarların sayı isə cəmi birdir və tutumu 40 tondur.

Azərbaycan Mərkəzi Koprativlər İttifaqından (keçmiş “Azərİttifaq”) verilən məlumata görə, ittifaq rayonlarda anbarlara malik deyil. Bakını yaxınlığında yerləşən Xırdalan şəhərində isə ittifaqın 8 anbarı və onların sahəsi 3800 m²-dir. Həmin anbarların hündürlüyünün 5.5 metr olduğunu nəzərə aldıqda ittifaqın sərəncamında olan anbarların ümumi tutumu 20 900 m³-dir. Bu anbarlardan meyvə və tərəvəz məhsullarını saxlamaq məqsədilə istifadə edilir.

İstər DSK, istərsə də Azərbaycan Mərkəzi Koprativlər İttifaqının məlumatları göstərir ki, ölkədə olan anbarların sayı və tutumu Azərbaycanın ərzaq tələbatını ödəmək üçün yetərli deyildir. Belə ki, ölkə üzrə anbarların həcmi cəmi 43 997 tondur, bu isə ölkə üzrə 1 il ərzində istehsal edilən meyvə-tərəvəz, üzüm və başqa kənd təsərrüfatı məhsullarının saxlanması üçün yerli deyildir. Problemin digər tərəfi ondan ibarətdir ki, regionlarda yerləşən kənd təsərrüfatı məhsullarının saxlanması üzrə anbarlar özəlləşdirildiyindən onların real vəziyyəti ilə bağlı tam təsəvvür yoxdur. Başqa tərəfdən, KTN-nin monitorinqinə görə, regionlarda yerləşən anbarların vəziyyətinin heç də qənaətbəxş deyil. Buna görə də, KTN də yeni anbarların tikintisini təklif edir.

Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, hal-hazırda meyvə və giləmeyvə saxlamaq üçün 7876 anbar vardır. Onların ümumi tutumu 43 997 tondur. Bu anbarlar bütün mülkiyyət növlərini əhatə edir.

Həmin anbarlardan yalnız 2-i dövlət mülkiyyətindədir. Qalan 7874 anbar özəl mülkiyyət subyektləri tərəfindən idarə edilir. Dövlətin sərəncamında qalan anbarların həcmi isə cəmi 54 tondur. Səhmdar cəmiyyəti formasında fəaliyyət göstərən anbarların sayı isə cəmi birdir və tutumu 40 tondur. Ölkənin tələbatının 380 min ton olduğunu nəzərə alsaq mövcud anbarların tutumunun bütün tələbatın cəmi 11 faizini təşkil etdiyi aydınlaşır. Bu isə o deməkdir ki, kənd təsərrüfatı məhsullarının saxlanması imkanlarının genişləndirilməsi olduqca vacib məsələdir.

Ölkənin tələbatından təxminən 2 dəfə çox meyvə istehsal edilməsinə baxmayaraq qış mövsümündə yerli meyvələr xarici meyvələrə nisbətən orta hesabla 2.5 dəfə baha satılır. Bunun əsas səbəbi isə, məhz meyvə və tərəvəz məhsullarının böyük bir qisminin anbarların olmaması səbəbindən sıradan çıxmasıdır. Bu isə xarici məhsulların ölkəmizdə daha çox satılmasına və yerli istehsalçıların ziyan çəkməsinə səbəb olur.

Kənd təsərrüfatı məhsullarının coğrafi yerləşdirilməsini təhlil edərkən aydın olmuşdur ki, kartof istehsalına görə Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu liderdir. Kartof istehsalının 60 faizi bu iqtisadi rayonun payına düşür. Belə ki, respublika üzrə istehsal edilən 999 343 ton kartofun 600 243 tonu məhz sözügedən rayonun payına düşüb. Kartofun 16,7 faizi isə Lənkəran iqtisadi rayonun payına düşür. Bu baxımdan, kənd təsərrüfatı anbarları inşa edilən zaman kartof istehsal edən əsas iqtisadi rayonlarda bu məhsulun yetişdirilməsi faktoru nəzərə alınmalıdır.

İqtisadi rayonlar arasında tərəvəzin yetişdirilməsinə görə Lənkəran (23,6 faiz), Gəncə-Qazax (16,8 faiz) və Quba-Xaçmaz (15,6 faiz) rayonları öndədir. Bu da həmin məhsulların saxlanması üzrə kənd təsərrüfatı anbarlarının yaradılması zamanı əsas faktorlardan biri kimi istifadə edilə bilər. İqtisadi rayonlar arasında bölgü isə belədir: 66,7 faizi Aran iqtisadi rayonunun, 7,2 faiz Lənkəran iqtisadi rayonunun və 6 faiz Gəncə-Qazax iqtisadi rayonun payına düşür. Göründüyü kimi, iqlim şəraiti ilə bağlı olaraq bostan məhsulları daha çox Aran iqtisadi rayonunun payına düşsə də tədqiqat obyektinə olan rayonlardan ikisi ilk üçlükdədir. Bu isə həmin rayonlarda kənd təsərrüfatı anbarlarının inşasının iqtisadi əsaslandırmasını gücləndirir.

Meyvə (sitrus meyvələri istisna olunmaqla) yetişdirilməsinə görə Şəmkir (59320 ton), Xaçmaz (56811 ton), Göyçay (42449 ton) və Naxçıvan MR (37 039 ton) öndədir. Bu isə o deməkdir ki, meyvənin 8,9 faiz Şəmkirdə, 8,6 faizi Xaçmazda, 6,4 faizi Göyçayın (əsasən nar yetişdirilməsi) və 5,6 faizi Naxçıvan MR-in payına düşür. İqtisadi rayonlar arasında Gəncə-Qazax, Quba-Xaçmaz və Aran iqtisadi rayonu ilk üçlüyü təşkil edir.

İqtisadi rayonların üzüm yetişdirilməsində Gəncə-Qazax liderliyi saxlayır. Belə ki, 2006-cı ildə istehsal edilən 94142 ton üzümün 28614 tonu bu rayonun payına düşür. Bu isə o deməkdir ki, üzüm 30,3 faizi sözügedən iqtisadi rayonunda yetişdirilir. Daha sonra Aran iqtisadi rayonu gəlir ki, həmin rayonda 2006-cı ildə 17988 ton üzüm istehsal edilib.

Nəticə və Təkliflər

Təhlillər göstərir ki, son illər aqrar sektorda inkişaf meyilləri müşahidə edilməkdədir. Bununla belə, kənd təsərrüfatı sektorunun ÜDM-də payı kiçik olaraq qalmaqdadır. Bunun səbəblərdən biri neft sektorunun inkişafı nəticəsində ÜDM-də qeyri-neft sektorunun nisbi payının azalması ilə bağlı olsa da digər səbəb aqrar sektorda formalaşan yeni dəyərin məbləğinin az olması ilə bağlıdır. Azərbaycanda əmək qabiliyyətli əhəlinin 40 faizə yaxınının aqrar sektorda çalışmasına baxmayaraq kənd təsərrüfatının ÜDM-də payının bir rəqəmli ədədlə ifadə edilməsi məhz bu istiqamətlərdə islahatların davam etdirilməsindən xəbər verir. Bu baxımdan aşağıdakı təkliflərin həyata keçirilməsini məqsədəuyğun hesab edirik;

- Subsidiyalar məhsul istehsalını stimullaşdırması üçün fermerlərin sahib olduğu əkin sahəsinə görə subsidiyaların bölüşdürülməsi mexanizmi dəyişdirilməsi. Hal-hazırda yeganə meyar kimi məhz fermerin sahib olduğu əkin sahəsi götürülür, bu isə subsidiyalar ilə fermerlərin istehsal etdiyi məhsul arasında əlaqəni formalaşdırma bilmir. Subsidiyaların həcmi müəyyənləşdirilən zaman fermerin əvvəlki ildə istehsal etdiyi məhsulun həcmindən də əsas götürülməsi məqsədə uyğun hesab edilməlidir;
- Dolayı subsidiyaların tətbiqi həyata keçirilməsi. Bu zaman ABŞ-da olduğu kimi Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi strateji məhsullar üzrə qiymət tavanı müəyyənləşdirir və əkin mövsümündən sözügedən məhsullar həmin qiymətə alınır. Azərbaycanda taxıl məhsulları üzrə belə qiymət tavanı müəyyənləşdirilə bilər. Bu fermerlərə öz xərc və gəlirlərini qabaqcadan hesablamağa və proqnozlaşdırmağa imkan verməklə yanaşı strateji məhsulların istehsalını artırır;

- Taxıl və pambıq yığımına nail olmaq üçün subsidiya xərclərini müvafiq olaraq 1,5-2 dəfə artırması. Taxıl əkini üçün 120 manat, pambıq becərilməsi üçün isə 80 manat subsidiya verilsə, bu, onların yanacaq xərclərinin tam ödənilməsinə imkan yaradacaq.. Hesablamalara görə, taxıl əkən fermerlərə yanacaq xərci üçün əlavə 32 manat verilsə, bu istiqamətdə olan xərclər tam ödənilər. Burada əsas məqsəd ondan ibarətdir ki, taxıl əkini ilə məşğul olan fermerlərin gəliri xərcindən çox olsun. Bu məbləği hesablayan zaman dünya bazarında qiymət dəyişikliyi də nəzərə alınır. Belə ki, bazarda taxılın qiymətinin ucuzlaşdığı halda onun istehsalına çəkilən xərc əsasən əvvəlki kimi qalıb;
- Subsidiyaların verilməsinə nəzarətin gücləndirilməsi. Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi subsidiyaların verilməsində nöqsanların və bir sıra rayonlarda yerli icra hakimiyyəti orqanlarının müdaxiləsinin olduğunu aşkara çıxarıb. Belə nöqsanlar məhz subsidiyaların əhəmiyyətini və onların aqrar sektora pozitiv təsirlərini azaldır. Buna görə də, subsidiyaların verilməsinə nəzarətin gücləndirilməsi və bu yardımların verilməsi üzrə qaynar xəttin formalaşdırılmasına ehtiyac var;
- Subsidiyaların verilməsi üzrə formalaşdırılan komisiyalara vətəndaş cəmiyyəti üzvlərinin ekspertlərin cəlb edilməsi. Tədqiqatlar göstərir ki, fermerlərin əkin sahələrinin və eləcə də strateji və ya strateji olmayan məhsul istehsalının qiymətləndirilməsində ciddi nöqsanlar var. Bir sıra hallarda əkin sahələrinin həcmi real mövcud olandan daha çox göstərilir, bəzi hallarda strateji məhsul istehsal edilməyən sahə strateji məhsul istehsalı kimi sənədləşdirilir və bu da subsidiyaların verilməsində nöqsanların yaranmasına səbəb olur. Vətəndaş cəmiyyəti nümayəndələrinin komisiyalarının tərkibinə daxil edilməsi bu sahədə şəffaflığın güclənməsində yardım edə bilər;
- Kənd təsərrüfatı anbarlarının tikintisinin sürətləndirilməsi. Aparılan tədqiqatlar aşağıdakı iqtisadi rayonlar kənd təsərrüfatı anbarlarının yaradılmasını məqsəduyğun hesab etmişdir:
  1. Gəncə-Qazax iqtisadi rayonunda meyvələrin və eləcə də kartofun saxlanması üçün yeni anbarların tikintisi,
  2. Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonunda meyvələrin saxlanması üçün anbarların inşası,
  3. Lənkəran iqtisadi rayonunda tərəvəzlərin saxlanması üçün anbarların tikintisi,

4. Abşeron iqtisadi rayonunda həm meyvə, həm də tərəvəzlərin saxlanması üçün anbarların inşası.

Tədqiqat zamanı əldə edilən nəticələr göstərir ki, kənd təsərrüfatı anbarların inşası ölkə daxilində qiymətlərin stabilləşməsinə, ərzaq itkisinin qarşısının alınması yolu ilə fermerlərin gəlirlərinin artmasına, ölkənin idxaldan asılılığının aradan qaldırılmasına, ilboyu təklif edilən kənd təsərrüfatı məhsullarının keyfiyyətinin qorunmasına və ən əsası əhalinin ərzaqla etibarlı təminatına imkan verəcək;

- Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçılara kənd təsərrüfatı texnikasının və gübrələrin lizinqlə verilməsi qaydalarına yenidən baxılması;
- Kənd təsərrüfatı məhsullarının sığortalanması mexanizminin təkmilləşdirilməsi. Azərbaycanda kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı ilə məşğul olan şəxslərə verilən dövlət dəstəyinin artırılması məqsədilə «Kənd təsərrüfatında sığortanın stimullaşdırılması haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununa əlavə və dəyişiklərin edilməsi və sığortalanmasına maliyyə yardımı göstərilən kənd təsərrüfatı əmlakının növlərini artırılması;
- Fermerlərin fəaliyyətinə yersiz müdaxilələrin aradan qaldırılması. Tədqiqatlar göstərir ki, kənd təsərrüfatının inkişafına maneə olan faktorlardan biri də məhz bir sıra dövlət qurumlarının yersiz müdaxilələridir. Bu baxımdan, belə müdaxilələrin aradan qaldırılması aqrar sektorda azad biznesin inkişafına zəmin yarada bilər.

© Sənəddən istifadə zamanı İqtisadi və Sosial İnkişaf Mərkəzinə istinad vacibdir.

İqtisadi və Sosial İnkişaf Mərkəzi, Bakı, Azərbaycan Mart, 2010